

УДК 334.73

Ірина Гавліч

ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ЇЇ РОЗВИТКУ

Проаналізовано причини виникнення та початковий період діяльності української кредитної кооперації у Східній Галичині (1860–1880 рр.).

Ключові слова: *Східна Галичина, кооперація, кредитна кооперація, кредитні товариства.*

У здійсненні сучасних економічних реформ цінним є досвід роботи кооперативного руху в Східній Галичині в кінці XIX на початку XX ст. Повною мірою це стосується і дослідження історії української кредитної кооперації. Розгляд функціонування кооперації в цей період дає можливість краще зрозуміти її роль в економіці країни та демократизації народного господарства, оскільки в кооперативах концентрувалося національне виробництво. Вони давали засоби до існування сотням тисяч селян, скорочуючи еміграцію, творили ринок для українських товарів, вирощували кадри патріотично налаштованих фахівців. Український народ знайшов у кооперації форму економічного, культурного і духовного збереження себе як національної спільноти.

Обрана нами тема дотепер не була предметом спеціального дослідження. У процесі вивчення суспільно-політичних і національно-культурних процесів у Східній Галичині в кінці XIX на початку XX ст. доволі повно висвітлювалась діяльність української кооперації, але детальний розгляд кредитної кооперації залишався поза увагою дослідників.

Важливим для з'ясування цієї проблеми є аналіз праць І. Витановича «Історія українського кооперативного руху» (Нью-Йорк, 1964 р.), С. Бородаєвського «Історія кооперації» (Прага, 1925 р.), К. Коберського «Буквар кооперації» (Львів, 1939 р.), в яких подаються загальні описи історії кооперації та українських галицьких кредитних товариств і спілок. Більш детально висвітлюють розвиток української кредитної кооперації у Східній Галичині на початку XX ст. дослідження сучасних істориків

С. Геля та Р. Пастушенка. Також інформацію про історію кооперативного руху ми знаходимо в архівах міста Львова та тогочасній пресі.

Отже, беручи до уваги недостатню наукову розробку цієї проблеми, метою дослідження є аналіз причин виникнення та значення діяльності української кредитної кооперації в соціально-економічному житті Східної Галичини кінця XIX ст.

Передумови зародження українського кооперативного руху на західноукраїнських землях почали складатися в середині XIX ст., після скасування в 1848 р. Австро-Угорщиною, до складу якої входила тоді Східна Галичина, кріпосного права, коли потреби економічного розвитку та національного і соціального захисту пробудили інтерес українців до кооперації. Австрійський уряд свідомо гальмував розвиток продуктивних сил на заселеній українцями території, щоб дати змогу швидше розвиватись економіці інших районів. Відповідно, у складі Австро-Угорщини Східна Галичина фактично була аграрно-сировинним придатком західних провінцій імперії. Характерними рисами економічного розвитку західноукраїнських земель від часу скасування панщини, що позначилися на ощадній спроможності населення і становленні мережі кредитно-фінансових установ, були такі: наявність залишків феодалного землевпорядкування, аграрне перенаселення, низька оплата праці, значна заборгованість селян лихварям і банкам, високі податки. Місцеві та засновані з участю іноземного капіталу банки й інші кредитні установи обслуговували землевласників, купців та інші заможні верстви населення. Свої капітали вони скеровували на посилення економічної залежності селян [6, с. 59].

У кінці 60-х років XIX ст. з розгортанням національного відродження в галицькому селі почалася просвітня та економічна діяльність на засадах самоорганізації і самозахисту. Правові підстави для цього створив закон про кооперацію, який був прийнятий в Австро-Угорській імперії в 1873 р. – Закон «Про заробково-господарські товаришення». Відповідно до нього, заснування кооперативу відбувалося на основі письмової умови (контракту, статуту), зареєстрованої в місцевому (крайовому чи окружному) торговельному суді. У статуті зазначалися назва та місцезнаходження товариства, сфера його діяльності і міра відповідальності членів (обмежена або необмежена), а також відомості про його установчі збори та склад перших керівних органів.

Ліберальні засади закону забезпечували автономію кооперативу та забороняли втручання в його внутрішні справи сторонніх осіб і державних чиновників. Влада могла припинити діяльність товариства та пригнати до відповідальності його правління лише у випадку порушення ними статутних норм та законів, зловживань керівництва і ведення незаконної політичної діяльності. Закон 1873 р. регламентував також діяльність кооперативних спілок, їх функції та права. Спілка повинна була допомагати розвитку товариств через «управильнення» їх діловодства, надання порад та рекомендацій організаційного та господарського характеру і, звичайно, виконувати господарські функції: закушівля гуртових партій товарів, збут продукції членів кооперативів тощо [2, с. 77].

Виникнення перших громадських та церковних крамниць у Східній Галичині пов'язане з поширенням руху західноукраїнської інтелігенції, що був спрямований на піднесення економічного благополуччя селян шляхом створення їх самодопомогових організацій. Започатковує його так звана «акція тверезості», яку розгорнула греко-католицька церква в 60-х роках ХІХ ст. під гаслом: «Молися, тверезися, трудися!». Метою акції було звільнення селян від пияцтва, що набуло в той час загрозливих для нації розмірів. Священики утворювали по селах «братства тверезості», економічною основою яких мали бути, за задумом ініціаторів, позичкові каси, громадські шпихліри (зерносховища) та крамниці. Акцію підтримали селяни але це викликало активний опір ворожих поступу української нації сил. Оцінюючи результати діяльності тодішньої інтелігенції духовного сану, І. Витанович писав: «Дехто у нас згодом легковажно висловлювавсь, мовляв, як мало енергії, які пасивні заходи були у тогочасній соціальной боротьбі... Та це щонайменш непорозуміння, бо навіть зверхні вияви того руху, – масові присяги, численні нові братерські організації тверезості, багатотисячні повітові маніфестації, – закривізували селянські маси і з ними все українське громадянство. А слідом за тим пішло заснування громадських шпихлірів, братських кас, крамниць, спочатку при церквах... Тому, що про їх організацію й розвиток залишилось мало слідів, згодом не завжди вірно оцінювали їх значення; мало хто наважувався зарахувати їх до початків історії нашої громадсько-економічної самодіяльності» [5, с. 117].

Загалом греко-католицьке духовенство відіграло доволі значну роль у духовному пробудженні, просвіті та піднесенні матеріального благополуччя українців Східної Галичини. Прихильником цієї ідеї був і митрополит А. Шептицький. Ще в 1899 р. він, тоді ще єпископ Івано-Франківський, у своєму пастирському посланні писав: «Треба нам теж брати керму в економічній праці! Треба людям помагати у закладанні християнських крамниць, шпихлірів, позичкових кас, різних господарських та ремісничих спілок та всяких інших, під економічним оглядом позиточних установ. Нехай знають люде, що завжди можуть числити на всяку нашу поміч! Нехай знають, що ми дбаємо про їх добро!». Після енцикліки Папи Льва XIII «Рерум Новарум» (1891) та послань митрополита А. Шептицького («О квестії соціальній» (1904) та ін.), в яких йшлося про необхідність участі духовництва в громадському житті і відзначалась кооперація як важливий засіб проведення необхідних суспільству реформ, священники вважали своїм обов'язком надавати парафіянам поради й підтримку як в їх духовному житті, так і в господарській діяльності. «Можете до нас із довір'ям удаватись! – повідомляв митрополит Шептицький свою паству. – Чи йдеться про читальні, чи про крамницю, чи про громадський шпихлір, чи про яку-небудь іншу справу, з котрою зв'язане ваше добро, сміло і щиро до нас удавайтесь: в цьому ділі знайдете в нас пораду і поміч...» [9, с. 38].

Як свідчить І. Витанович, «нова генерація духовенства» була надзвичайно активною на полі кооперативної роботи. «Деякі з них у колегіальному проводі околиці, повіту були авторитетними практичними порадиниками, вони одночасно виконували роль лучників з тими скромними сільськими парохами, які на місцях закладали читальні, шпихліри, каси, крамниці, гуртки «Сільського господаря», будували народні доми, самотужки удосконалювалися в лічбі, книговеденні; у заснованих ними кооперативах мусили спочатку бути усім – і головами рад, і касирами, і справниками; їздили по крам, на господарські наради, організували курси, добирали сільську молодь і старших до співпраці» [4, с. 137].

Першою такою спробою організації кредитної сільськогосподарської самопомоги був досвід Карлівської громади під Снятином, на

Покутті, цікаво і вдало проведений о. А. Воевідкою. Він один з перших розпочав у своїй громаді-парафії акцію тверезості в 1850–1860-их роках. А. Воевідка запропонував громаді вилучити частину землі з громадської толоки, на якій паслася худоба, і щорічно орати та засівати її «громадським ладом». Дохід з проданого збору ділили на дві частини. Одна йшла на фонд громадської позичкової каси, друга на зменшення громадських податків. Впродовж 10 років каса зросла до 15 тис. австринських власного капіталу. Їх використовували переважно на позики громадянам, здебільшого для викупу заставлених у корчмі ґрунтів. До цього місцеві селяни звичайно позичали в корчмі 20–40 золотих ринських і віддавали в заставу 1 морг чи більше свого поля, зобов'язуючись обробляти його на користь лихваря. Карлівська каса почала викупувати ґрунти й із спільного громадського фонду виплачувати також громадські податки [3, с. 138].

Вміло керовані священиками товариства тверезості, при яких існували каси взаємодопомоги та громадські шпихлірі, звичайно, певним чином впливали на господарське становище селян, розвивали нахил до самодопомоги. За приклад може служити діяльність товариств, заснованих о. Данилом Тянячкевичем (1842–1906), парафіяльним священиком с. Закомар'я на Золочівщині, які називалися «Правдами». Свій досвід парох описав у книжечці «Як заводити «Правди» на лад Закомарської Правди», де викладав також практичні поради щодо організації цього особливого типу ощадно-позичкових кас, які надавали позики «аби бідних людей в біді рятувати, а то тим, що їм позичається на їх власні потреби, чи то домашні, чи при господарстві, чи при ремеслі, гроші і то цілком без проценту або за невеликими, котрі знов збирається на користь цілої громади». «Правди» Тянячкевича діяли в Закомар'ї, Білому Камені, Скваряві й Пітричах [6, с. 60].

Приклад села наслідували міщани, відроджуючи давні традиції міщанських братств. У 1872 р. у Львові М. Димет заснував товариство «Побратим». У Підгайцях виникло товариство «Поміч», у Збаражі – «Надія», в Поморянах – «Порука» та ін., які намагалися відродити традицію міських церковних братств. При цих товариствах зазвичай існували каси взаємодопомоги, які надавали низьковідсотковий кредит, пробували вести гуртову закупівлю сировини для своїх членів-ремісників [10, с. 15].

Однак загалом усі ці заходи громадсько-економічної самопомоги не дали помітного економічного ефекту та кардинально не змінили становища українських селян і ремісників, оскільки були далекі від кооперативних принципів Західної Європи та мали швидше благодійний характер.

«Перші спроби економічних селянських організацій у формі самопомічних ощадно-кредитових кас 60-х років в'яжуться тільки чуттєвими проявами – альтруїзмом – з пізнішим кооперативним рухом, їх зродило почуття солідарності співгромадян, але рівночасно знівели слабе освідомлення населення в ділянці економічно-суспільної праці і повна недостача почувань спільноти праці. Вони зродились і вмерли у вузьких межах громади, засуджені на смерть альтруїзмом, виродженням у добродійство, ведені в додатку шляхом розпорощення без ніякої ширшої крайової програми. Були вони твором інстинкту, а не твором зрілої свідомості й волі розв'язати економічне положення села і краю», – писав пізніше Ю. Павликовський [6].

Для вирішення фінансово кредитних проблем заможного міського населення Галичини в 1843 р. у Львові була створена «Державна Галицька Каса Ощадності»; також мали свою кредитну установу великі земельні власники – «Галицьке Кредитове Товариство Земське», які проводили різні кредитно-фінансові операції. Після виходу кооперативного закону в 1873 р. у містах Східної Галичини почали організовуватися польсько-єврейські т.зв. «завдаткові каси» і «kolka golnicze», які без належної освітньої праці займалися торговельною діяльністю. Поряд з ними організовувались і псевдо-кооперативні товариства, які займалися лихварством.

Лише в 1867 р. для вирішення проблем селян було відкрито «Ц. К. Упривілеєний Селянський заклад кредитовий», відомий більше як «Рустикальний банк», з правом проводити парцеляційні операції великих земельних маєтків, купівлю та продаж нерухомості, видачі цінних паперів та ін. Його засновниками були найвпливовіші й найбагатші особи краю. В 1873 р. представники москвофільської течії отримали дозвіл Міністерства внутрішніх справ Австрії на відкриття «Общого Рольничо-Кредитового Заведенія» для Галичини й Буковини, яке популярно називали «Крилошанським банком». У 1878 р. його

перереєстровано у кредитний кооператив. Обидві установи повинні були видавати своїм членам кредити на розвиток господарства, торгівлі чи промислу [15, с. 108]. Однак невдале керівництво призвело невдовзі до краху цих закладів і їх закриття. Як згадував Василь Нагірний, який входив у раду «Крилошанського банку»: «директор банку Кушнірський не знався на банководстві і навіть велика сума, прислана з Росії, не змогла вдержати цієї інституції» [14, с. 95]. Банкрутство цих установ завдало помітного удару матеріальному становищу багатьох селян і призвело до поширення серед українського населення недовіри до громадських та кооперативних організацій.

На західноукраїнських землях постає гостра потреба організації взаємодопомоги й самозахисту українців від лихварства й визиску своїх дрібних збережень у іноземних кредитних установах. Стає вкрай потрібною здорова, вигідна й близька за національними інтересами кредитна система. Перші кредитні кооперативи організовуються у Тисмениці, Долині, Глинянах, Стрию, але їхня діяльність за законом 1887 р. підпорядковується Патронату – спеціальній інституції уряду краю для опіки над кооперацією, якою на місцях займалися польські повітові ради, що проводили широкомасштабне підпорядкування українського населення польським впливам і повній залежності від польських кооперативних організацій, чим позбавляв перспективи як економічного підґрунтя національного руху [8, с. 24].

У листопаді 1880 р. на захист українських інтересів організовується Перше Всенародне Віче, яке активізує українську громадськість і спрямовує її діяльність на конкретні суспільні справи. Починається активна організація економічного життя в Галичині [11, 557]. У 1881 р. в Івано-Франківську створюється завдяки зусиллям А. Ничая, С. Качали, Д. Тянячкевича, І. Борисикевича та ін. Господарсько-промислове товариство. Воно мало стати господарським і організаційним центром для «господарсько-промислових» гуртків, статут яких розробив А. Ничай. Ці гуртки повинні були об'єднувати селян для закупівлі сільськогосподарських машин, добрив, елітного насіння, для збуту плодів їх праці. Гурток міг відкрити також ощадно-позичкову касу та крамницю споживчого кооперативу. Вже протягом першого року існування товариство об'єднало майже 500 фізичних членів: інтелігентів, міщан, селян,

однак нестача коштів, утиски влади, невміння організувати справу не дали йому розгорнути своєї діяльності. Значення Господарсько-промислового товариства полягало в тому, що воно започаткувало об'єднання національних сил і координацію роботи з гуртової економічної організації галицьких українців [4, с. 139].

Таким чином, можна зробити висновок, що без великої і надзвичайно важливої діяльності громадських та церковних позичкових кас перших кредитних кооперативів у Східній Галичині в кінці XIX ст. не можливим було б проведення систематичної господарсько-кооперативної роботи в наступних роках.

«На необробленому, та ще й часто негодами битому ґрунті не все зерно сходить, – хоч і які щирі молитви та високі задуми сівачів; на добре жнива нераз треба довго ждати! – писав про цей період Ілля Витанович. – Зерна українського кооперативного руху кільчилися в отих своєрідних починах самопомоги 1860-80 рр. Без огляду на те, що часто були вони творами «філантропії», більше творами інстинкту, ніж зрілої свідомості та знання справи, – все-таки добра воля та щира ідейність їх піонерів та негустих лав членства підготували ґрунт, на якому виростав український кооперативний рух і вступав у 1890-і роки в нову фазу свого розвитку і переможного походу» [3].

Література

- 1.Бородаєвський С. В. Історія кооперації / С. В. Бородаєвський. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925. – 445 с.
- 2.Васюта І. Західноукраїнська кооперація: досвід господарської діяльності (1883-1939 рр.) / І. Васюта // Економіка України. – 1994. – № 3. – С. 76-82.
- 3.Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць Історично-Філософічної Секції НТШ / І. Витанович. – Нью-Йорк : Товариство Української Кооперації, 1964. – 624 с.
- 4.Витанович І. Як народжувався український кооперативний рух в Галичині / І. Витанович // Кооперативна республіка. – 1936. – Ч. 11. – С. 350–356.

5.Гелей С. Для загального добра. Вплив Української Греко-Католицької Церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині / С. Гелей. // Дзвін. – 2003. – № 4. – С. 117–125.

6.Гелей С. Львів – столиця української кооперації / С. Гелей, Р. Пастушенко // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти (збірник статей). Т. 1. – Львів : Б. в., 1998. – С. 59–66.

7.Коберський К. Буквар кооперації: Для вжитку самоосвітників, кооперативних курсів, вишколу хліборобської молоді / К. Коберський. – Львів : Б-ка рев. Союзу Укр. Кооператив, 1939. – 158 с.

8.Коваль Ф. Кредитна кооперація – шлях розбудови інтелектуального і економічного потенціалу України / Ф. Коваль. – Львів : Каменярь, 2002. – 40 с.

9.Коваль Ф. Християнські засади українського кооперативного руху / Ф. Коваль. – Львів : Ахіл, 2002. – 104 с.

10.Олесневич Л. О. Кооперативні міфи і капіталістична діяльність. Західноукраїнська буржуазна кооперація (1883–1939) / Л. О. Олесневич. – К. : Наукова думка, 1974. – 167 с.

11.Перший український просвітно-економічний конгрес улажений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року / Протоколи і реферати зредагували Д-р І. Брик і Д-р М. Коцюба; Коштом і накладом Товариства «Просвіта». – Львів : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1910. – 655 с.

12.Пришляк Я. Шляхами кооперації – до економічного відродження України / Я. Пришляк. – Монреаль-Стрий : Вигода, 1994. – 85 с.

13.Хоткевич І. Кооперація въ Галичині / І. Хоткевич. – Харьков : Изд-во «Союзъ» Харьковского Кредитнаго Союза Кооперативовъ, 1918. – 212 с.

14.Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Ф. 309. – Оп.1. – Спр. 1667. – Арк. 95

15.Щибиловк З. І. З історії ошадної справи Західної України / З. І. Щибиловк, Р. Б. Кульчицька // Фінанси України. – 1997. – № 7. – С. 100–112.

Iryna Havlich

**THE REASONS OF ORIGIN AND PERIOD OF DEVELOPMENT
OF UKRAINIAN CREDIT COOPERATION OF THE EASTERN
QALICHYNA (1860-1880) HAS BEEN ANALIZING IN THIS
ARTICLE.**

The reasons of origin and initial period of development of Ukrainian credit cooperation of the Eastern Qalichyna (1860-1880) has been analyzing in this article.

Keywords: Eastern Galicia, cooperatives, credit cooperatives, credit unions.